

Ke střídání vidu při vyprávění v češtině

François Esvan
Università degli Studi di Napoli "L'Orientale"
francois@esvan.net

ABSTRACT: In this paper the. A. analyses the contexts in which imperfective verbs occur in the narration of sequences of events from the point of view of temporal order. Occurrences drawn from the Czech National Corpus show that, in some cases, the events expressed by the perfective and the imperfective verb in coordination overlap, whereas, in other cases, they occur in strict sequentiality. Some consideration is made on the way the scheme /perfective + "a" + imperfective/ is used or interpreted when translating from Czech to French, Italian and English and vice versa.

1 Úvod

V této studii se budeme zabývat možností používání nedokonavých tvarů při vyprávění sledu dějů v minulém čase, jako v příkladech (1) a (2):

- (1) Ukázal na židli a já jsem se posadil. Vytáhl jsem tabák a **balil si** cigaretu. ČNK
- (2) [...] ležel na dubovém stole, opřen o skleněný džbán, v němž bývaly květiny, dopis. Sáhl po něm rozechvělou rukou, prudce otevřel obálku a **četl**. Když dočetl, usedl těžce na nejbližší židli. ČNK

Jedná se o známý jev, o který se zatím zajímali spíš lingvisté zahraniční než čeští, a to z toho důvodu, že čeština se v tomto ohledu chová jinak než mnoho jiných, především slovanských, jazyků. Není proto náhoda, že na tuto problematiku jako první upozornil bulharský lingvista S. Ivančev. V bulharštině se totiž, stejně jako v ruštině, v podobných kontextech používají pouze dokonavé tvary (Ivančev, 1961).

Lze dodat, že takové konstrukce, ve kterých se koordinují dokonavé tvary s nedokonavým tvarem, jsou zvláštní i z hlediska románských jazyků. Spojení aoristu a imperfekta se totiž většina románských jazyků spíše vyhýbá. Ve francouzštině se sice občas vyskytuje, ale zní to tak nepřirozeně, že toto spojení bývá v literatuře nazýváno časové zeugma¹.

Německý slavista a bohemista T. Berger tomuto problému nedávno věnoval stať (Berger 2012), v níž lze najít rozsáhlý rozbor všech studií, které na toto téma vyšly, od Ivančeva (1961), Galtona (1976) a Stunové (2004) po Dickeyho (2000). Jak píše Berger, Ivančevovo tvrzení, že nedokonavá slovesa v těchto větách mají ingresivní význam, se dnes právem spíš kritizuje a klade se naopak důraz na jejich narativní funkci. Podle Bergera se tato funkce dá charakterizovat tím, že zpomaluje vyprávění². S tím nelze nesouhlasit, zejména v případech, kde se nedokonavý tvar nachází uprostřed řetězce dokonavých tvarů, jako v příkladu od Hrabala, který Berger cituje³, nebo jako v následujících příkladech (3) a (4):

¹ Přesněji *zeugme verbo-temporel* (Bres – Verine 1998). Viz o tom taky Esvan 2012.

² V němčině používá výraz *redardierendes Verfahren* (Berger 2012). O zpomalujícím efektu nedokonavých tvarů viz taky Galton (1976) nebo Esvan (2010).

³ [...] a řekl jsem, povečéříte se mnou? A co budete pít? a ona řekla šampaňské, a já jsem přikývnul a ona zatleskala a přišel číšník a přinesl láhev a **otvíral** ji a pak ji odnesl do přístěnku a přinesl sklenky a naléval, a já jsem pil šampaňské a bublinky mi stoupaly do nosu a kýchal jsem a slečna pila sklínku za sklínkou [...] (podle Berger, 2012)

(3) [...] zlehka ťukl do toho pána, který se hned převálil do písku, kůň zařehotal a poklusem se rozběhl kolem dokola. Kája vykřikl: „Dobře vám tak, že jste se svalil, proč jste ho chtěl zastřelit!“ Ale ten pán už **vstával, ušklíbal se, oprašoval si** kolena i kabát, zahrozil na Fricka, rozběhl se za ním, vyskočil, ale chytl se jen jeho zadku, sjel a spadl dolů. ČNK

(4) Chvilí na to se objevila Simona. **Přicházela** pomalu, opřela se o auto. (Jiří Hájíček, *Fotbalový deník*, Host 2007: 46)

Zde bychom se ale spíš chtěl věnovat jinému faktoru, který užívání nedokonavých tvarů v této pozici ovlivňuje, tj. vztahu mezi videm a způsobem, jak se popisované děje jeví na časové ose, jestli následují za sebou, nebo se aspoň částečně kryjí. Něco o tomto jevu už naznačil Galton, když v případě užívání nedokonavých tvarů mluvil o „bezešvém spojení“⁴. Budeme tedy navazovat na jeho úvahy, ovšem s ohledem na celkový systém vyprávění a na základě rozboru většího množství dat.

2 Vid a časový pořádek

2.1 Subordinace

O vztahu mezi videm a časovým pořádkem se v lingvistice všeobecně hodně psalo. Co se týče užívání vidu v češtině je o něm řeč, v deskriptivních mluvnících nebo v odborných studiích o vidu, v souvislosti s větami se spojkou podřadicí časovou, v nichž vidová opozice funguje docela jasně. Tuto vlastnost, na kterou upozornil už Kopečný (1962: 57), lze znázornit následujícím příkladem (5):

(5) „Totéž písmo,“ **poznámenal** Holmes, když **otvíral** obálku, „a dokonce je tu i podpis,“ **dodal** rozjásaně, když dopis **rozevřel**. ČNK

V tomto příkladě, který ukazuje obě možnosti vidové opozice, nedokonavý vid v první větě vyjadřuje současnost a dokonavý vid v druhé větě předčasnost (viz o tom taky Akademickou mluvnici 1986 a Esvan 2010).

2.2 Koordinace

2.2.1 Sled několika dokonavých nebo nedokonavých tvarů

Podíváme-li se teď na kontexty, v nichž se vyskytují sledy několika dokonavých nebo nedokonavých sloves v koordinaci, vyjde najevo, že určité typy kontextů velmi výrazně převažují. V případě sledu dokonavých sloves lze říci, že skoro vždycky jde o vyprávění událostí, které následují za sebou. Každý děj vyjádřený dokonavým videm je předčasný vzhledem k ději, který se ve vyprávění objevuje po něm. To lze znázornit následujícím příkladem (6):

(6) Vrchní **přinesl** láhev, před námi **vytáhl** zátku a **přičichl** k ní. Spokojeně **přikývl** a **ulil** Tomovi do sklenky. Ten víno **očichal**, **nabral** do úst, **poválel**, **pokousal** a **spolkl**. „Žádný zázrak, ale pít se dá,“ **řekl** tónem zmlsaného znalce. ČNK

Jde však o pouhou statistickou převahu, nikoli o povinnost, jak dosvědčují následující příklady (7) a (8):

(7) Ráno 27. května 1942 si Heydrich **přečetl** noviny a **nasnídal se**. Potom přistoupil k oknu a díval se, jak dole právě předjíždí před zámecký vchod s velkým, tmavým mercedesem-benz, Heydrichův šofer Klein. Bylo něco po deváté hodině, když Heydrich opouštěl se šoférem venkovské sídlo v Panenských Břežanech a směřoval na Pražský hrad. (internet)

⁴ The imperfective verb makes the action join on immediately to the preceding one, almost without a seam (Galton, 1976: 70).

(8) V místnosti nastalo ticho, déšť venku za okny **zesílil**, **setmělo se** a **začalo se** ozývat vzdálené hřmění. „Bouřka přejde, nemějte obavy, v nejhrošším vás zavezeme domů.“
ČNK

Příklad (7) se totiž dá interpretovat spíš tak, že Heydrich, tak jako všichni, snídal a četl noviny zároveň. Příklad (8) pak můžeme pochopit tak, že zhoršení počasí se projevuje třemi událostmi – zesílením větru, setměním a hřměním – které jsou víceméně současné.

V případě sledu nedokonavých sloves je situace velmi podobná v tom smyslu, že taky velmi výrazně převažuje určitý typ kontextu. Skoro ve všech případech totiž jde o popis víceméně současných událostí, jako v příkladu (9):

(9) Tak jsem **seděl** s nohama na stole, **popíjel** kentuckého vizoura Wild Turkey, **pokuřoval** a **díval se** do stropu. ČNK

Stejně jako předtím u dokonavých tvarů nejedná se ani zde o pravidlo a lze najít výjimky, které se od převažujícího typu liší tím, že nedokonavými tvary se uvádějí události, které v daném kontextu jasně následují za sebou. Takovou výjimkou je příklad (10):

(10) Keny zavrčel, vystoupil, rozhlížel se po horách, položil mapu do trávy a všelijak s ní kroutil. Klekl nad ni, **ťukal** do buzoly, **slinil** prst, **vztyčoval** ho a **hledal** v mracích slunce. „Zapomněl jsi kolem sebe udělat kruh svččenou vodou,“ řekla Lucie a Keny jí vynadal, že už to skoro měl a že už to zas nemá. ČNK

Detailní rozbor kontextů, ve nichž se tyto dva typy výjimek vyskytují, přesahuje rámec této studie. Z hlediska didaktiky se mimochodem jedná o obzvlášť zajímavý problém, protože studenti češtiny považují statisticky převažující typy za pravidlo a eventuální výjimky těžko interpretují.

Vraťme se teď k větám, které jsou hlavním tématem toho příspěvku, tj. k případům, kde se vid střídá a na konci řetězce se vyskytuje jeden nedokonavý tvar, podle vzoru příkladů (1) a (2). Rozbor korpusových dat ukazuje, že kontexty jsou velmi odlišné. Vzhledem k parametru současnosti vyprávěných událostí je potřeba rozlišit dvě situace: (i) události se mohou krýt, (ii) události se jednoznačně oddělují a následují za sebou.

a) Události se mohou krýt

Do této kategorie patří příklady, ve kterých kontext povoluje, aby se popisované události mohly interpretovat jako současné. To je například běžné u sloves projevu, protože je možné – a dokonce docela běžné – mluvit a zároveň dělat něco jiného. Korpusové údaje ukazují, že taková skutečnost se často vyjadřuje spojením /perfektivum/ + *a* + /imperfektivum/. Je-li pak ve větě zároveň prvek, který explicitně vyjadřuje současnost, je tato interpretace obligatorní. Tak jako je tomu v příkladě (11) prostřednictvím adverbia *přítom*:

(11) „Nepočkalo by to do rána?“ řekla a **zavírala** *přítom* dveře. ČNK

Většinou se však nedokonavé tvary vyskytují bez explicitního vyjádření současnosti a interpretace je v tomto případě jen víceméně pravděpodobná, jako v příkladech (12) a (13):

(12) „Měla nějaké děti, manžela, příbuzenstvo?“ „Já nevím. Nikdy o nikom nemluvila.“ „Dobrá.“ Vstal a **zapínal si** aktovku. „Tohle musí sepsat Bezpečnost. Počkejte tu na ně . Budete jim muset podrobně popsat, jak k úmrtí došlo.“ ČNK

(13) „Kdo to byl?“ zeptal se Glenn a **zapaloval si** cigaretu. ČNK

Řekneme tedy, že nedokonavé tvary nevynucují, aby se události interpretovaly jako současné, ale že takovou interpretaci podporují. V tomto ohledu není bez zajímavosti poznamenat, že nedokonavé tvary se často vyskytují v překladech do češtiny tam, kde je

současnost ve výchozím jazyce explicitně vyjádřena specifickým slovesným tvarem, například ve francouzštině nebo v angličtině tzv. gerundiem, jako v příkladech (14) a (15), nebo dokonce podřadicí větou, jako v anglickém příkladě (16) se spojkou *as*:

(14) Qu'est -ce que tu fais là, à la fenêtre? - Rien, répondais-je *en m'éloignant*, rien. (Camille Laurens)

„Co tam děláš u toho okna?“ – „Nic,“ odpovídala jsem a **odcházela** pryč, „nic“.

Intercorp

(15) “Hey, now,” called a woman shrilly, *clutching* at her hat. (Isaac Asimov)

„Co je?“ vykřikla ostře nějaká žena a **přidržovala si** klobouk .

Intercorp

(16) She handed the baby to Wim; she said something in Dutch to her husband *as she started to leave*. (John Irving)

Pak Wimovi strčila miminko , něco mu holandsky řekla a **odcházela**.

Intercorp

b) Události následují za sebou

Najdeme pak taky velké množství příkladů, ve kterých se vyprávěné události evidentně nekryjí. V takovém případě nedokonavý tvar často tvoří rámec nikoli událostí předešlých, jak jsme viděli dříve, ale událostí budoucích. Podívejme se na příklad (17):

(17) Položila mobil na stolek a **tahala** z batůžku svou cestovní knihu. Na desku stolu vypadla krabička cigaret. Chmátla po ní a nacpala ji nervózně zpátky. (Jiří Hájíček, *Fotbalový deník*, Host 2007: 71)

Zde je jasné, že tahání cestovní knížky z batohu začíná až po položení mobilu na stůl a děje se současně s vypadnutím krabičky cigaret. Taková situace je v korpusu velmi běžná u sloves pohybu, které vyjadřují vzdalování se, jako např. *odcházet*, *vycházet*, *odjíždět* a další. Nedokonavost u těchto sloves vyjadřuje, že pohyb je stále v průběhu, a vyprávění často pokračuje uvedením události, která daný pohyb přerušuje, jako v příkladech (18) a (19)⁵:

(18) Najednou se od ostatních odtrhl, rozběhl se k tribuně, natáhl si džíny, hodil si tašku přes rameno, **sedl** na kolo a **odjížděl**. Trenér za ním něco volal, ale Daniel mu nerozuměl. ČNK

(19) [...] dvakrát ho vyzval, aby mi předložil doklady. Vůbec nereagoval a řekl asi i něco sprostého. Šel jsem si proto pro posily. Řidič ale naskočil do auta a **odjížděl**. Stoupl jsem si mu do cesty a paží signalizoval, aby zastavil. Ale on nebrzdil a najel na mě,“ uvedl. ČNK

(20) Uvěřil jsem, až když jsem uviděl důstojníka s papírem v ruce. Všichni mí známí vězni se ke mně rozeběhli. Loučili se se mnou a mnozí plakali. S Argonem a Alim jsme si slíbili, že se ještě setkáme. Poděkoval jsem a **odcházel** za důstojníkem. Ještě naposledy jsem se otočil [...]. ČNK

⁵ Galton taky uvádí jeden příklad se slovesem *odcházet*, které považuje za konativní: *The imperfective past also comes into its own if the activity was conative, i.e. fell short of its expected realization, was delayed, etc.* (Galton, 1972: 70).

(21) „Inu, kdybych nevěděl, že pro vás těch pár korun nic neznamenalo, tak bych samozřejmě nic neříkal.“ Zbrunátněl a **otvíral** hubu k řevu, pohybem dlaně jsem ho umlčel. ČNK

Stejně jako předtím, není bez zajímavosti dívat se na překlady do češtiny v Intercorpu. Najdou se příklady s jedním nedokonavým tvarem po sledu dokonavých tvarů, přičemž ve výchozím jazyce žádný rozdíl mezi slovesy není, protože jsou všechna ve stejném čase, například v angličtině v préteritu. Lze však zjistit, že kontext užívání dokonavých tvarů v překladu je velmi podobný kontextu výše uvedených příkladů (18) až (21). Srovnajme překlad z angličtiny do češtiny v příkladu (22) s českým příkladem (20):

(22) [...] John paid for the dinner he and Elizabeth had eaten, and without looking at her, *they got up and left*. It was only once they were on the sidewalk, trying to decide whether to go to her place or his, that he glanced back into the restaurant through the open picture windows and saw Fiona laughing and talking to Adrian. (Steel, Danielle)

[...] John, když jí a Adrianovi servírovali objednané jídlo, zaplatil, a aniž by na ni pohlédl, vstal a **odcházel**¹. Až když stáli na chodníku a rozhodovali se, zda půjdou k ní nebo k němu, ohlédl se a otevřeným oknem zahlédl, jak se Fiona směje na Adriana.

Intercorp

3 Závěr

Pokusili jsme se ukázat, že motivace užívání nedokonavého vidu může někdy být spojena s pořádkem událostí. Jak jsme viděli, situace je mnohem složitější u koordinace než u subordinace, jelikož vztah mezi videm a současností dějů nikdy není jednoznačný, jak tomu bylo v příkladě (5) se spojkou *když*. Pozoruhodné je, že motivaci užívání nedokonavého vidu lze najít jak v levém, tak v pravém kontextu. Interpretace těchto konstrukcí proto není jednoduchá a překladatelé s ní často mívají problémy, nehledě na to, že cílový jazyk není obvykle s to vyjádřit jemné významové odstíny českého originálu. V Intercorpu jsme našli zajímavý příklad, který tuto situaci dobře znázorňuje. Jak lze vidět, anglický překlad se poněkud liší od překladu do francouzštiny a do italštiny:

(23) „Ten váš příběh není nijak nebezpečný,“ uklidňoval ji vyslanec. „Snad ne,“ řekla zaškrceným hlasem a **odcházela** s Kareninem do nočních ulic Prahy. Intercorp

IT “Non mi sembra che ci sia nulla di pericoloso, nella sua storia” la tranquillizzava l'ambasciatore. “Forse no” disse lei con voce strozzata, e *uscì* con Karenin nelle strade notturne di Praga.

FR L'ambassadeur tentait de la tranquilliser : « Votre mésaventure ne me paraît guère dangereuse. – Ça se peut », dit-elle d'une voix étranglée, et *elle sortit* avec Karénine dans les rues noires de Prague.

EN “Don't worry,” the ambassador comforted her. “Your story doesn't sound the least bit dangerous.” “I suppose it doesn't,” she said in a tight voice, *as she walked out* into the Prague night with Karenin.

Překladatelé do francouzštiny a do italštiny se vidový rozdíl nesnažili vyjádřit a obě slovesa převedli do stejného času typu aoristu (*passato remoto* a *passé simple*). Ale jak jsme naznačili v úvodu, žádná jiná možnost v těchto jazycích prakticky ani není.

Překladatel do angličtiny ovšem český originál interpretoval podle prvního vzoru, který jsem uvedl a hledal motivaci užívání nedokonavého vidu v levém kontextu. Pochopil tedy, že Tereza (z románu *Nesnesitelná lehkost bytí* od M. Kundery) odpověděla velvyslanci a zároveň

už odcházela do pražských ulic. Současnost dějů pak v angličtině explicitně vyjádřil podřadící větou se spojkou *as*. Taková interpretace je, jak jsme viděli, sice teoreticky možná, ale v daném kontextu asi ne zcela nepřijatelná.

LITERATURA

BERGER, T. (2012): Ungewöhnliche Verwendungen des Aspekts im Tschechischen: der imperfektive Aspekt in Handlungssequenzen. *Zeitschrift für Slawistik* (v tisku).

BRES, J. - VERINE, B. (1998) : D'un zeugme verbo-temporel : l'appariement [PS et IP]. In : A. Englebert, M. Pierrard, L. Rosier et D. van Raemdonck (éd.), *La ligne claire : de la linguistique à la grammaire. Mélanges offerts à Marc Wilmet à l'occasion de son 60e anniversaire*. Paris – Bruxelles : Duculot, 175-185.

DICKEY, S. M. (2000): *Parameters of Slavic Aspect*. Stanford : CSLI.

ESVAN, F. (2009): Notes sur l'aspect verbal en marge de la traduction tchèque d'un roman de Daniel Pennac. In: *Erant in quadam civitate... Sborník na počest Daši Bartoňkové*. Graeco-latina brunensia, 14, 2009, 1–2, 79–91.

ESVAN, F. (2010): *Studi di corpus in ceco contemporaneo*. Napoli: UNO.

ESVAN, F. (2010): Notes sur l'usage de l'aspect verbal dans les subordonnées temporelles au passé en tchèque. In: S. Bertolissi, R. Salvatore (eds.), *Forma formans. Studi in onore di B.A. Uspenskij*. Napoli: D'Auria Editore, 179-191.

ESVAN, F. (2012): À propos de l'usage de l'imperfectif dans la narration de séquences d'événements en tchèque. *Verbal Aspect in the Slavic Languages*, Bucharest, 5-7.10.2012, (v tisku).

GALTON, H. (1976): *The main functions of the Slavic verbal aspect*, Skopje: Macedonian Academy of Science and Art.

IVANČEV, S. (1961): Kontekstovo obuslovena ingresivna upotreba na glagolite ot nesvāršen vid v češkija ezik. *Godišnik na Sofijskija universitet - filologičeski fakultet*, t. 54, 3 (1959/60), Sofija: Nauka i izkustvo.

KŘÍŽKOVÁ, H. (1963): K ingresivnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*, 23, 286–291.

STUNOVÁ, A. (2004): *A contrastive Analysis of Russian and Czech Aspects: Invariance vs Discourse*. Amsterdam.